

Türk Arşivciler Derneği

Arşiv Dünyası Dergisi

The Journal of Archival World

Sayı/Number: 21, Sayfa/Pages: 22-50
İstanbul, İlkbahar-Kış/Spring-Winter 2017

Elektronik ISSN: 2147-2599

OSMANLI MATBUAT TARİHİNİN KAYNAĞI OLARAK MEŞİHAT ARŞİVİ*

Meshihat Archives as a Source of Ottoman Print History

Filiz DIĞIROĞLU

Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü
filiz.digirolu@marmara.edu.tr

Alındığı tarih: 20.09.2018; Kabul tarihi: 06.12.2018

Öz

Bab-ı Fetva'nın hafızasının saklandığı Meşihat Arşivinin sahip olduğu defter, dosya ve belge koleksiyonları sosyal bilimlerin birçok sahası için bereketli bir bilgi kaynağıdır. Bu çalışma; matbuat tarihinin arşiv kaynaklarından biri olarak söz konusu arşivdeki bir defter serisini ele almıştır. Bu defter serisi Osmanlı'da matbuat denetim mekanizmasının bir ayağını oluşturan Meşihat'taki Tedkik-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şer'iyye Meclisi'ne aittir. Elinizdeki çalışma mevcut arşiv kataloğunda bu meclise ait defterlerin kayıtlarına dair bir takım tashih ve tadillerde bulunmaktadır. Bu tashihler varlığını büyük oranda Meşihat Arşivindeki dijitalleştirme projesine ve söz konusu arşivin uzmanlarına borçludur. Tashihler neticesinde iki defteri bulunduğu zannedilen meclisin on beş defterden oluşan bir defter setine sahip olduğu görülmüştür. Bu makalede teklif edilen yeni katalog bilgileri, bir bütün halinde defterleri görmeyi ve sosyal bilim araştırmalarının kolaylaştırılmasını amaçlamaktadır. Çalışma kapsamında katalog bilgilerinin düzenlenmesinin ardından defter koleksiyonunun içerik analizi yapılarak Meşihat Arşivi'nin matbuat tarihi başta olmak üzere birçok sosyal bilim alanı için araştırmaya açık zengin potansiyeli bir kez daha araştırmacıların dikkatine su-

* Bu makale 21 Kasım 2017 tarihinde 2. Uluslararası Osmanlı Coğrafyası Arşiv Kongresi'nde aynı başlıkla sunulan bildirinin gözden geçirilmiş halidir.

OSMANLI MATBUAT TARİHİNİN KAYNAĞI OLARAK MEŞİHAT ARŞİVİ

nulmaktadır. Döneme açılan bir pencere niteliğindeki defterlerin muhtevası ayrıntılı bir şekilde ele alınmış olup ileride yapılacak olan bu defter serisinin mikro düzeyde tanımlanmış kataloğuna da katkı sunması hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Matbuat, Meşihat, kitap tarihi, kataloglama, içerik analizi

Abstract

The registries (books), files and document collections in the Archive of the Meshihat, where Bab-1 Fetva's memory is saved, are important information sources for many social sciences. This paper is focused on a registry series in this Archive as one of the sources of the Ottoman Print History. This registry series belongs to the Tedkik-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şer'iyye Meclisi of the Meshihat. This council/committee is a part of the Ottoman print control mechanism. In this study some revisions and amendments are made to the records of the registries in the existing archive catalog. These revisions are indebted to the archivists and the digitalization process of the Meshihat Archives. Before the revisions we were aware of only two registries of the council. But thanks to the revisions, we saw that there is a registry series consisting of 15 registries belonging to the above mentioned council. This paper proposes a new catalog information, which will provide to see the registries as a whole and to facilitate the researches of social sciences. Beside the arrangement of catalog information we will analyze the content of the registry collection to present the wealthy potential of Meshihat Archives to the attention of researchers for print history and social sciences in general. The detailed analyze of the content of the registries aims to contribute to the micro-catalog of these registries which will be realized in the future.

Keywords: Meshihat, printing, history of book, cataloging, content analysis

Giriş

Osmanlı merkez bürokrasisinin unsurlarından biri olan Bab-1 Fetva'nın hafızasının saklandığı yer, Meşihat Arşivi de denilen Müftülük Arşividir. Henüz çok fazla araştırmacının istifade etmediği bu arşiv siyasi, ilmi, sosyal ve iktisadi alandaki birçok mesele için hayati ve elzem bilgiler içeren evrak, dosya ve defter koleksiyonlarına sahiptir. Esasen ve öncelikli olarak dini alanı kapsayan Meşihat arşivi belgeleri, bu makalede 'din'in hiçbir alandan soyutlanamayacağı gerçeğinden hareketle bazı defter koleksiyonları üzerinden ele alınacaktır. Defter koleksiyonları üzerinden değerlendirmeye gitmek söz konusu arşiv için bir zarurettir; çünkü belge koleksiyonları henüz tasnif edilmediğinden bir kataloğu yoktur. Elimizde sadece defter tasniflerini içeren ve Aydın ve Yurdakul (2006) tarafından yayınlanan bir katalog vardır.¹

¹ Meşihat Arşivi'ne dair ikinci rehber kitabı Hümeýra Zerdecî'nin (2008) ulema biyografilerinin arşiv kaynaklarını değerlendirdiği çalışmasıdır. Yazar, Meşihat Arşivindeki personelin dosyalarından oluşan Sicill-i Ahval Dairesi dosyalarını ele alan çalışmasında bu dosyalara dair kullanışlı bir liste sunmuştur. Burada Meşihat Arşivindeki belgelerin tasnifi için arşiv standardı geliştiren son dönemde yapılmış bir doktora tezi de anılmalıdır (Şentürk, 2017).

Arşiv evrakının mahiyeti ve hangi alanlara dair bilgiler içerdiği Meşihat evrakının entelektüel nitelikleri ele alındığında görülecektir. Meşihat arşivinin kaynaklık ettiği alanlardan biri de ilk bakışta akla gelmeyecek sahalardan Osmanlı matbuat tarihi alanıdır. Özellikle Osmanlı'da dini yayıncılığın serüveni açısından kıymetli bilgiler içeren Meşihat arşivi, Osmanlı matbuatının tarihine dair ufuk açıcı bilgiler içermektedir. İşte bu bilgi kaynaklarının başında da Mushafları ve dini neşriyatı incelemekle vazifeli, Tedkik-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şer'îyye Meclisi'nin defterleri gelmektedir. Arşiv belgelerinin diplomatik ve entelektüel özellikleri çerçevesinde söz konusu heyetin ürettiği defter serisi incelenecektir. Bu bağlamda heyetin arşivdeki defter koleksiyonunun tanıtımı yapılarak Meşihat arşivinin birçok sosyal bilim alanı için araştırmaya açık zengin içerikli malzemesi bir kez daha araştırmacıların dikkatine sunulacaktır. Aynı zamanda söz konusu defterlerin içerik özellikleri itibarıyla sosyal bilim araştırma alanlarına hizmet potansiyeli değerlendirilecektir. Çünkü bu heyetin evrakları Osmanlı tarihinin başta maarif tarihi olmak üzere yayın tarihi, kitap tarihi, kütüphane tarihi, biyografi, hukuk tarihi ve sosyal tarih alanlarına da ışık tutacaktır. Çalışmanın öncelikli hedefi söz konusu kurum arşivinin yukarıda bahsedilen sosyal bilim alanları açısından vazgeçilmez bir kaynak olduğunun altını çizmektir. Aynı zamanda makale, arşivcilik mesleği açısından kurum arşivlerini gün yüzüne çıkarmak ve söz konusu arşivdeki belgeleri güncel bilgi havuzuna dahil etmek gibi bir borcun kısmen giderildiğine vurgu yapacaktır.

Makalenin ana kaynağı Meşihat Arşivi defter serisi içindeki Tedkik-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şer'îyye Dairesi'nin kayıtlarıdır. Bu defter serisi ve belgelerden bahsetmeden önce bilgi ve belgelerin üretici kurumu olan meclisin tarihçesine değinmek gerekir.

1. Üç Dönem Tek Meclis: Tedkik-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şer'îyye Meclisi

Tedkik-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şer'îyye Meclisi, XX. yüzyılda Şeyhülislamlık'ta teşekkül eden meclislerden birisidir (Yurdakul, 2008; Yakut, 2005). Bu meclisi oluşturan iki ana heyetin kuruluşu, II. Abdülhamid dönemine; hatta Mushafları denetleyen birimin tarihi biraz daha öncesine kadar götürülebilir. Sultan Abdülhamid, Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinin üçüne de şahitlik eden bu komisyonlar, söz konusu zaman aralığında bazen müstakil bazen de müşterek faaliyetlerine devam etmiştir.

Ürettiği defter serilerine odaklanacağımız komisyonların tarihçesine daha yakından bakmak gerekirse II. Abdülhamid döneminde her türlü kitabın, risalenin, gazete ve derginin basımı ve yayınlanması sürecini başından sonuna kadar takip eden devletin, başta Kur'an-ı Kerim olmak üzere dini neşriyatı kontrol etmek için de çeşitli birimler oluşturduğu görülür. Tedkik-i Müellefat Encümeni, dinî muhtevalı eserlerin kontrolü için 1889 (1306) yılında Bâb-ı Meşihat'ta bir reis ve üç azadan müteşekkil olarak kurulmuştur. Tedkik-i Müellefat Encümeni, Maarif Nezareti bünyesinde Encümen-i Teftiş ve Muayene isimli diğer bir teşekkülle işbirliği içinde çalışıyor ve Maarif Nezareti kontrol ettiği dinle alakalı kitapları Bâb-ı Meşihat'a gönderiyordu. Bâb-ı Meşihat'ta Tedkik-i Müellefat Encümeni bu eserleri inceleyerek basılıp basılamayacağı hakkında görüş bildiriyordu (Aydın, Yurdakul ve Kurt, 2006,s.

150). Tedkik-i Müellefât Encümeni'nin kurulmasından bir müddet sonra Osmanlı Devleti tarafından Kur'an-ı Kerim basımının serbest bırakılması (Birinci, 2011/1, ss. 23-48; Gökkır, 2015, ss. 19-68), matbu Kur'an nüshalarının kontrol edilmesini gerektirmiş ve 1309/1892 tarihinde bir reis, sekiz aza ve bir kâtipten teşekkül eden Teftiş-i Mesâhif-i Şerife Meclisi, bu görevi ifa etmeye başlamıştır (Başkanlık Osmanlı Arşivi -BOA-, MVM 76/65, 10 Rabiülevvel 1311/20 Eylül 1893; aktaran Yakut, 3. 2005, ss. bölüm, dn. 62).²

II. Meşrutiyet döneminde devlet genelindeki tensikat çerçevesinde icra ettikleri görevlerin birbirine yakınlığı dolayısıyla Tedkik-i Müellefât ile Teftiş-i Mesâhif-i Şerife encümenleri birleştirilerek Tedkik-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şer'iyye Meclisi ismiyle yeniden kurulmuştur (Aydın ve Yurdakul, 2006, s. 150).³ Her ne kadar Bâb-ı Fetva'daki söz konusu denetim birimlerinin varlığı, II. Abdülhamid dönemi 'sansür' uygulamalarından biri olarak görülse de, faaliyetlerini II. Meşrutiyet'ten sonra da sürdürmesi, devletin Mushaf ve dini yayın kontrolündeki hassasiyetinin devam ettiğini göstermektedir. Meşrutiyetin özgürlük politikalarıyla çelişmek pahasına da olsa kitap kontrolü, yeni sistemde de kendisine yer bulmuş, denetim birimleri Meşrutiyet döneminde ve sonrasında isim değişikliklerine ve kadro daralmasına uğramakla beraber varlığını sürdürmüştür. Osmanlı Devleti idari yapısının rahatlıkla takip edilebildiği Salname-i Devlet-i Âl-i Osman serisine bakıldığında "tedkik ve teftiş" biriminin 1327/1911'de Tedkik-i Mesâhif ve Müellefât Meclisi, 1328/1912'de Teftiş-i Mesâhif-i Matbua ve Tedkik-i Müellefât-ı Diniyye Meclisi, 1333-34/1918'de Tedkik-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şer'iyye Meclisi olarak kayıtlarda yer aldığı görülmektedir (*Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1327 s. 124; 1328 s. 119; 1333-34, s. 139-140). Meclis'in bir kitap yayınlama başvurusuna verdiği cevapla 1339 tarihinde "Müellefât kısmının" lağv edilmiş olduğu anlaşılmaktadır (Meşihat Arşivi, Tedkik-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şer'iyye Dairesi Defterleri, nr. 5295, s. 74, 30 Haziran 1339/ 30 Haziran 1923). Cumhuriyet kurulup Ankara'da bir diyanet reisliği teşekkül ettiğinde de "Makâm-ı Meşihat mülgadır ancak Tedkik-i Mesâhif-i şerife kemâ fi's-sâbık vazifelerinde kemâl-i ehemmiyet ve ciddiyetle devam edecektir" (Meşihat Arşivi, Tedkik-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şer'iyye Dairesi Defterleri, nr. 5295, s. 95, 27 Eylül 1340/ 27 Eylül 1924) kaydı Mushaf denetiminin devam ettiğini göstermektedir.

² Şeyhülislam Ömer Lütfi Efendi tarafından Meclis-i Teftiş-i Mesâhif namıyla Meşihat'a bağlı bir birim oluşturulmuş, kısa süre sonra da 1892 (1309) yılında bu meclis müstakil hale getirilmiştir. 1890'da resmen kurulan Mushaf Meclisi'nin 1892'de müstakil hale getirildiği anlaşılmaktadır (Abay, 2016, s. 78; Işık, 2007, s. 135; Gökkır, 2015, s. 131).Mushaf Meclisi'nin müstakil hale getirilmesinin ardında İngiltere'nin hilafet karşıtı eylemleri içerisinde sergilediği İstanbul Mushafına karşı kara propaganda faaliyetleri de söz konusudur (Gökkır, 2015, ss. 62-68).

³ II. Meşrutiyet ile birlikte devlet bütçesinde kısıtlamalara gidilmiş ve kapsamlı bir tensikat yapılmıştır. Meşihat'taki Teftiş-i Mesâhif-i Şerife Meclisi ile Tedkik-i Müellefât Heyeti de bu tensikattan payını almış, iki komisyon birleştirilerek tek bir meclis oluşturulmuştur (BOA, Maarif Nezareti Mektubi Kalemi (MF. MKT.) 1140/42, 22 Za 1327/28 Ocak 1909). Yakut (2005, s. 69) "Meşihat içerisinde ayrı iki organ şeklinde işlev gören Teftiş-i Mesahif Meclisi ile Tedkik-i Müellefat Encümeni 1914-1915 yılında Tedkik-i Mesahif ve Müellefat-ı Şer'iyye Meclisi adıyla tek çatı altında birleştirildi." şeklinde bir kanaat ortaya koymuş olsa da bu durum kurum hakkında yapılan sonraki düzenlemelerden biridir, zira birleşmenin 1909 tarihinde olduğu kesindir.

Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne geçişteki üç önemli döneme de şahitlik eden Bâb-ı Fetva'daki birimlerin, personel kadrosu ve işleyiş biçimi ile ilgili bahislere makalenin maksadını aşacağı için burada yer verilmeyecektir.⁴

2. Katalog Tashihine Dair: Meclis Defterlerinin Literatürde Kullanımı

Mevcut Meşihat Arşivi Defter Kataloğu, arşive girebileceğimiz yegane anahtar olması hasebiyle çok kıymetlidir. Yegane anahtar olması ilk katalog olması anlamına gelir ki bu durum tüm sahalardaki ilk çalışmaların doğasında bulunan bazı eksikliklerin söz konusu katalogda da görülmesine yol açmıştır. Makro düzeyde hazırlanan bu katalogun geliştirilmesi ve eksikliklerinin giderilmesi için defter serileri özelinde bir takım çalışmalar yapılması gerekmektedir. Bu bölümde makaleye konu olan Meclis'in defter serisi özelinde bazı tespit ve teklifler yapılacaktır. Bu tespit ve değerlendirmeler heyetin defterleri kullanılarak yapılan akademik çalışmaların incelenmesi ile Meşihat arşivindeki yeni araştırmalar sonucunda yapılabilmektedir. Bu değerlendirmelerin paylaşılacağı makalede mevcut katalogun yetersiz kaldığı alanlar örneklerle ortaya konacaktır.

Tablo 1: Mevcut Matbu Katalog Bilgileri

Genel No	Özel No	Defter adı	Başlangıç Tarihi	Bitiş Tarihi	Ebat
1784	1	Tedkik-i Müellefat Müzekkire ve Tedkik-i Mesahif-i Şerife Kayıt Defteri	El.Z.1306	El.Ş.1315	25x38
1785	2	Tedkik-i Müellefat Müzekkire ve Tedkik-i Mesahif-i Şerife Kayıt Defteri	Et.N.1315	Er.M.1325	28x35
1788	1	Daru'l-Hikmet-i İslamiye Müzekkire Defteri	El.M.1308	Et.M.1309	23x33

Kaynak: *Şeyhülislamlık (Bâb-ı Meşihat) Arşivi Defter Kataloğu* (2006, 151,152).

Mushaf ve dini neşriyatı kontrol eden heyetin defterinden istifade ederek 2000li yılların başında yazdığı makalesi ile akademik literatürde bu defterleri kullanan ilk çalışma Murat Akgündüz'e (2002) aittir. Mushaf Meclisi'nin defterlerini literatüre kazandıranlardan bir diğeri ise matbuat ve biyografi alanında birçok ilke imza atan Ali Birinci'dir (2011/1). 2007'de Meşihat Arşivi'nin sorumlusu Ayhan Bey'in söz konusu defterleri tanıtan Din ve Hayat'taki yazısı da bu defterlerin zengin içeriğinden akademik camiayı haberdar ediyordu (Işık, 2007, ss. 135-138; Abay, 2016; Gökçır, 2015). Bu makalenin sahibi yukarıda sayılan literatürdeki çalışmalar sayesinde Meşihat'taki heyete dair bilgilere sahipti. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki Acem kitapçılara dair incelemeleri esnasında da heyete dair merkezdeki kayıtlarla

⁴ Osmanlı dönemi boyunca Mushaf basımı ve dini kitap neşriyatını kontrol eden bu birimler, toplamda 56 üye, 5 kâtip ve 2 odacı kadrosuyla Meşihat'ın ana bürolarından biri olarak yıllarca vazifelerine devam etmişlerdir (Dığıroğlu, 2017, ss. 636-637). Görevlilerin biyografileri hakkında sicil dosyalarına dayanarak tarafımızdan hazırlanan yazı yayın aşamasındadır.

sık sık karşılaşmaktaydı.⁵ Acem kitapçıların muhatap oldukları kurumlardan biri olarak Meşihat'ın bu birimlerinin göz ardı edilmesi mümkün olamazdı. Dolayısıyla Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki incelemeleri tamamladıktan sonra Ali Birinci başta olmak üzere bu konuda bilgi veren kıymetli akademisyenlerin de referans gösterdiği defterleri görmek amacıyla Meşihat Arşivi'ne gittim. Mevcut defter kataloğunda görülen 1784 ve 1785 nolu defterleri arşiv personelinden rica ettim. Dijitalleşme sürecinde olan arşivin biten kısımlarının bilgisayardan taranabileceği ve söz konusu Meclis'in defterlerinin de bu kapsamda olduğu ifade edildi.

Ekrandaki arama çubuğuna Meclis'in adını yazdıgımda aşağıda gördüğünüz tablo ile karşılaştım. 2 defter beklerken +10 defterle karşılaşmanın şaşkınlığı ile "doğru yerde miyim?/sorgulamayı doğru mu yaptım?" endişesine kapıldım. Görevlilere sorduğumda kataloğa dijitalleşme esnasında eklemeler yaptıklarını -ki son derece isabetli ilişkilendirmeler olduğu ve provenans ilkesinin işletildiği özellikle ifade edilmelidir-⁶ yeni eklenen defterlerin bir kısmının bu Meclis'e ait olduğu söylendiğinde, doğru yerde olduğumu tescil ettirmiş olmanın huzuruyla defter serisini incelemeye başladım. Kısa bir süre sonra verilerin oldukça bereketli sahalara yelken açtırmasıyla geliş amacımdan saptığımı bile itiraf etmeliyim. Acem kitapçılara devletin müdahalesi ile ilgili hükümleri toplarken kendimi kurumun işleyişi, verdiği kararlar, heyet üyeleri gibi kurumsal tarihi yazabilecek malzemeyi devşirirken buldum. Böylece Acem kitapçılar ve faaliyetleri ile ilgili akademik ilgime Meşihat'ın bu meclisleri de dahil oldu. 2013'ten itibaren her iki akademik ilgi alanını da kapsayan yayınları peyderpey yaptım. Ancak 1784 ve 1785 numaralı defterlerin Ali Birinci'nin referans ettiği defterler olmadığını fark etmem uzun sürmedi. Peki, Birinci'nin referans ettiği defterler neredeydi? Arşiv uzmanları ile yaptığım istişareler Ankara'daki Diyanet İşleri Başkanlığı arşivini işaret etti. Ankara'daki görevlilerle yapılan görüşmelerden pek de sonuç alamadık. Ancak bu görüşmeler ve Birinci'nin de onaylamasıyla söz konusu 2 defterin orada olduğunu tespit ettik. Mushafları İnceleme Kurulu'nun uhdesinde bulunan özel koleksiyonun envanter kaydının tutulduğu defterde izlerini de bulduk, ancak hala defterlere ulaşamadık.⁷ Dolayısıyla Ankara'daki 2 defteri de ekleyince 14 defterlik bir seri ile kurum tarihinin birçok ayrıntısını ortaya koyacak tam bir veri seti oluşturulabilir.

⁵ Son dönem Osmanlı başkentindeki Acem matbaacı/kitapçıları ve basını üzerine Güllü Yıldız ile birlikte yürüttüğümüz kapsamlı proje çerçevesinde 2011'den beri Başbakanlık Osmanlı Arşivi başta olmak üzere birçok arşiv ve kütüphanede araştırmalar yaptık. Elde edilen ilk bulgular 2013'ten beri çeşitli akademik platformlarda paylaşılmaktadır (Dığıroğlu, 2014; Yıldız, 2017).

⁶ Provenans ilkesi evrakın onu üreten, biriktiren kurumun yapısına bağlı olarak gruplandırılmasına dayanır (Schellenberg, 1999).

⁷ Defterlere ulaşma noktasında sarf ettiği gayret için Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesinde görevli talebem Büşra Ordulu'ya kurum içinde defterlerin peşine düştüğü için ne kadar teşekkür etsem azdır. Yazma Eserler Bölümü'ndeki Eyüp Demir Bey'e ve Mushafları İnceleme Kurulu'nun sekreteri Ömer Faruk AYTEKİN Bey'e de gayretleri için teşekkür ederim. Elbette bu aramaları yapmamıza müsaade eden ve bizzat inceleme yapmak üzere başkanlığa gittiğimde gayet mükrimane bir şekilde ağırlayan Kurul Başkanı Hafız Osman ŞAHİN Bey'e de müteşekkirim.

Tablo 2: Heyete ait defterlere dair mevcut dijital tarama bulguları

Defter No	Defter Adı	Yıllar	Ebat	Varak
02/1784	Tedkik-i Müellefat Müzekkire ve Tedkik-i Mesahif-i Şerife Kayıt Defteri	1306-1315	38x25	187
02/1785	Tedkik-i Müellefat Müzekkire ve Tedkik-i Mesahif-i Şerife Kayıt Defteri	1315-1325	35x28	161
02/1788	Meclis-i Teftiş-i Mesahif Evrak Hulasa Kayıt Defteri	1308-22	33x23	101
05/5289	Tedkik-i Mesahif-i Şerife ve Müellefat-ı Şeriyeye Dairesi Evrak Zimmet Defteri	1309-1309	28x27	46
05/5290	Tedkik-i Mesahif-i Şerife ve Müellefat-ı Şeriyeye Dairesi Evamir Defteri	1330-1337	39x26	38
05/5291	Matbaalar Nizamnamesi Gereğince Matbaalar Tarafından Tedkik-i Mesahif-i Şerife ve Müellefat-ı Şeriyeye Gönderilen Risale ve Kitapların Kaydına Mahsus Defter	1336-1336	39x24	25
05/5292	Tedkik-i Mesahif-i Şerife ve Müellefat-ı Şeriyeye Dairesine Gönderilen Cüzlerin Tedkikini Havi Defter	1327-1327	41x27	192
05/5293	Tedkik-i Mesahif-i Şerife ve Müellefat-ı Şeriyeye Dairesi Karar Hulasa Defteri	1332-1340	46x29	223
05/5294	Mektubi Kaleminden Tedkik-i Mesahif-i Şerife ve Müellefat-ı Şeriyeye Dairesine Gönderilen Evamir, Tamim, Tezakir Defteri	1332-1337	43x30	211
05/5295	Tedkik-i Mesahif-i Şerife ve Müellefat-ı Şeriyeye Dairesi Karar Hulasa Defteri	1338-1926	45x31	118
05/5296	Tedkik-i Mesahif-i Şerife ve Müellefat-ı Şeriyeye Dairesine Gönderilen Evrak Kayıt Defteri	1327-1341	45x34	74
05/5297	Tedkik-i Mesahif-i Şerife ve Müellefat-ı Şeriyeye Dairesi Evrak Kayıt Defteri	1328-1329	49x34	11
05/5298	Tedkik-i Mesahif-i Şerife ve Müellefat-ı Şeriyeye Dairesi Gelen Evrak Kayıt Defteri	1341-1931	40x29	11

3. Yeni Bir Katalog Teklifi

Meşihat Arşivi dijitalleştirme projesinin ardından ortaya çıkan yukarıdaki tabloyu izah etmek gerekir. Esasen kataloğa yapılan eklemeler meselesinden yani 5. bölümdeki 5289-5298 künye kayıtları arasında görülen bu 10 defterin nereden çıktığından bahsetmek yeterli olacaktır. Mevcut katalogda 2 defteri görünen bu meclisin diğer defterleri, katalog hazırlanırken belge tasnifleri içerisinde değerlendirildiği için kataloğa dahil edilmemiştir. Bu değerlendirmenin makul sayılabileceği defter örnekleri olarak şunlar zikredilebilir: 5290 numaralı 1330-1337 tarihlerini içeren 38 sayfalık defter (Tedkik-i Mesahif-i Şerife ve Müellefat-ı Şeriyeye Dairesi Evamir Defteri) ile 5294 numaralı 1332-1337 tarihlerini içeren 211 sayfalık defterdir (Mek-

OSMANLI MATBUAT TARİHİNİN KAYNAĞI OLARAK MEŞİHAT ARŞİVİ

tubi Kaleminden Tedkik-i Mesahif-i Şerife ve Müellefat-ı Şeriyeye Dairesine Gönderilen Evamir, Tamim, Tezakir Defteri).

Dijital taramalarda 2. bölümde kaydedilen 1788 numaralı defter ise mevcut matbu katalogda Daru'l-Hikmeti'l-İslamiye'nin müzekkire defterleri arasında değerlendirilmiştir. Ancak bu mümkün olamazdı çünkü deftere dair verilen bilgilerdeki başlangıç ve bitiş tarihleri olan 1308-1309 yıllarında henüz Daru'l-Hikmet-i İslamiye kurulmamıştı. İşte Meşihat Arşivi'nin mevcut defter katalogunda yapılan bu tür tashih ve tadillerle aşağıdaki tablo ortaya çıkarılmıştır.⁸ Bu tablonun ilk iki sırasını mevcut katalogdaki defterler oluştururken en sondaki iki tanesini ise Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Ankara'daki Mushafı İnceleme Kurulu bünyesindeki koleksiyonda bulunan defterler oluşturmaktadır. Son iki defterin 2014 yılından beri künye kayıtları dışında bilgilerine rastlanamamıştır.

Aşağıdaki tablo tek bir seri altında toplanması gereken bu defterlerin dağılık vaziyetinin tarih araştırmaları için bir engel teşkil etmesi sebebiyle ve araştırmacıların defterlere kolaylıkla ulaşmasını sağlamak amacıyla hazırlanmıştır. Muhtelif tasniflerde bulunan ve farklı birime dağılmış olan Tedkik-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şer'iyeye Meclisi defterlerinin dijital tasnife bağlı kalarak yeniden düzenlenen listesi aşağıdaki şekilde hazırlanmıştır. Listeye bakıldığında defter serisinin standart ebatlara ve sayfa sayılarına sahip olmadıkları görülecektir.

Tablo 3: Heyete Dair Teklif Edilen Yeni Katalog Bilgileri

No	Defter No	Defter adı	Yıllar	Ebat	Varak
1	02/1784	Tedkik-i Müellefat Müzekkire ve Tedkik-i Mesahif-i Şerife Kayıt Defteri	1306-15	38x25	187
2	02/1785	Tedkik-i Müellefat Müzekkire ve Tedkik-i Mesahif-i Şerife Kayıt Defteri	1315-25	35x28	161
3	02/1788	Meclis-i Teftiş-i Mesahif Evrak Hulasa Kayıt Defteri	1308-22	33x23	101
4	05/5289	Tedkik-i Mesahif-i Şerife ve Müellefat-ı Şeriyeye Dairesi Evrak Zimmet Defteri	1309-1309	28x27	46
5	05/5290	Tedkik-i Mesahif-i Şerife ve Müellefat-ı Şeriyeye Dairesi Evamir Defteri	1330-37	39x26	38
6	05/5291	Matbaalar Nizamnamesi Gereğince Matbaalar Tarafından Tedkik-i Mesahif-i Şerife ve Müellefat-ı Şeriyeye Gönderilen Risale ve Kitapların Kaydına Mahsus Defter	1336-1336	39x24	25

⁸ Bu tashih ve tadil işlemine mevcut Meşihat Arşivi Defter Katalogu'nda yer alan "Varide-Sadıra Defterleri" serisinin de incelenerek dâhil edilebileceğine dair bilgilendirmeyi yapan Bilgin Aydın'a müteşekkirim. Kendisi ile yaptığımız bereketli görüşmelerden birinde 'bu defter serisinin kataloglanması esnasında geldiği birimlere dair ayrıntı verilmeyen sadece üst fon değerlendirilmesi yapılarak gelen-giden defterleri içerisine yerleştirildiğini' ifade etmiştir. Dolayısıyla bu seride yapılacak inceleme ile meclise ait defterlere yeni bir gelen-giden defteri eklenebilir. Ancak bu makale hazırlanırken böyle bir tarama için yeterli vakit olmadığından bu tür bir inceleme yapılamamıştır.

7	05/5292	Tedkik-i Mesahif-i Şerife ve Müellefat-1 Şerriyye Dairesine Gönderilen Cüzlerin Tedkikini Havi Defter	1327-1327	41x27	192
8	05/5293	Tedkik-i Mesahif-i Şerife ve Müellefat-1 Şerriyye Dairesi Karar Hulasa Defteri	1332-1340	46x29	223
9	05/5294	Mektubi Kaleminden Tedkik-i Mesahif-i Şerife ve Müellefat-1 Şerriyye Dairesine Gönderilen Evamir, Tamim, Tezakir Defteri	1332-1337	43x30	211
10	05/5295	Tedkik-i Mesahif-i Şerife ve Müellefat-1 Şerriyye Dairesi Karar Hulasa Defteri	1338-1926	45x31	118
11	05/5296	Tedkik-i Mesahif-i Şerife ve Müellefat-1 Şerriyye Dairesine Gönderilen Evrak Kayıt Defteri	1327x1341	45x34	74
12	05/5297	Tedkik-i Mesahif-i Şerife ve Müellefat-1 Şerriyye Dairesi Evrak Kayıt Defteri	1328x1329	49x34	11
13	05/5298	Tedkik-i Mesahif-i Şerife ve Müellefat-1 Şerriyye Dairesi Gelen Evrak Kayıt Defteri	1341x1931	40x29	11
14	30	Mushaf-ı Şerif Tasdik ve Seri Numarası Defteri	1 adet	-	309
15	31	1309-1327 Yıllarına Ait Toplantı Karar Defteri	1 adet	-	

4. Meclis Defterlerinin Tutulmasına Dair

Meclise ait defterlerin içerik analizine geçmeden önce bu defterleri kim tutar, bu görev meclisin hangi üyesinin sorumluluk alanındadır gibi soruların yanı sıra bu defterlerin tutulma biçimleri ile dil ve şekil özelliklerine dair meselelerden bahsetmek gerekir (Aydın, 1996). Defterleri kimin kaleme aldığı ile ilgili sorunun cevabı Meclis'in işlerinin çoğalmasından dolayı, gündelik mesainin daha hızlı ve verimli olması, meclisin daha iyi hizmet edebilmesi için üyelerin ihtisaslarına göre işlerin dağıtılıp düzenlenmesi yönünde 1922'de hazırlanan talimatnamede aranmalıdır (3,4,14,22 ve 23. maddeler). Talimatnamedeki "... cerâid-i yevmiyye defter-i mahsusuna kayd ile ...", "... formalar sırasıyla geldikçe başkatip tarafından bade'l-kayd ...", "... başkitabet tarafından eser ile müdekkikin ismi defter-i mahsusuna kayd edilir ve eserin hacmine göre kaç günde tedkik edileceği müdekkikin tahmin ve tahhüdüne tevfiken deftere işaret olunur", "meclisin müzakerâtı mebâhis-i ilmiyeden olmak itibariyle her müzakerenin mevzuuyla neticesini defter-i mahsusuna kaydetmekle mükellef bulunan başkitabet ...", "defâtir-i mevcude ile evrâk-ı vâridenin hıfzı dahi başkitabetin cümle-i vazifelerindedir" ifadeleri göstermektedir ki defterlerin tutulmasından muhafazasına kadar tüm aşamalar başkatibin sorumluluk alanına dahildir (Meşihat Arşivi, Tedkik-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şerriyye Dairesi Defterleri, nr. 5293, s.190-193). Meclis teşkilatında çok önemli bir işleve sahip olan başkatibin işleyişin kilit noktasında yer alarak tüm süreçleri kontrol ettiği yani sadece defter kaydından mesul olmadığı da hatırlatılmalıdır (Meşihat Arşivi, Tedkik-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şerriyye Dairesi Defterleri, nr. 5293, s. 200, 25 Şubat 1338/25 Şubat 1922).

Başkatibin uhdesinde olan defter tutma vazifesi incelendiğinde defterlerin yeknesak bir kayıt tutma biçimine sahip olmadığı görülür. Sultan Abdülhamid ve II. Meşrutiyet dönemlerinde kayıt tutma biçimlerindeki farklılığın yanı sıra, aynı dö-

nemdeki defterlerin arasında da bazı farklılıklar gözlenmiştir. Sultan Abdülhamid dönemine ait Tetkik-i Müellefat Heyeti defterlerinden 1784 ve 1785 numaralı defterler kayıt tutma biçimleri arasındaki farklılığa örnek olabilecek evsiftadır. İlkine göre (Meşihat Arşivi, Tedkik-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şeriyye Dairesi Defterleri, nr. nr.1784) daha yoğun veri içeren ikinci defter (Meşihat Arşivi, Tedkik-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şeriyye Dairesi Defterleri, nr. 1785), kronolojik olma özelliğini yitirse de daha tekniktir. İkinci defterde “beray-ı tedkik havale olunan” ya da “tab’ ve neşrine ruhsat itâsı istida olunan” kalıp ifadesiyle başvuranların zikredilmediği gözlenmiştir.⁹ Defter kayıtlarında başvuranların değil de incelemeye konu olan kitabın kimliği ile değerlendirmenin sonucu yer almaktadır. Maarif Nezareti’ne yapılan ilk başvuru dilekçesinde açıkça başvuranların kimlik bilgilerinin zikredilmesi, meselenin havale edildiği Meşihat’taki ilgili birimin kayıtlarında ‘özümlü belgedeki/kayıttaki” gibi ayrıca belirtilme zorunluluğunu ortadan kaldırmıştır. Kurumsallaşma ile açıklanabilecek bu durum, defterin tutulma biçimini daha teknik hale getirmektedir. Kurumsallaşmanın getirdiği olgunluk ve profesyonellik neticesinde sadece sonuç odaklı raporlar kaleme alınması söz konusu defterlerin karar hülâsa defteri olması ile de yakından alakalıdır.

II. Meşrutiyette tutulan kayıtların bir önceki döneme kıyasla daha sistematik ve doyurucu olduğu özellikle zikredilmelidir. Meşrutiyet dönemi kayıtlarının sistematik olmasında matbu klişe halindeki şablonlu defterlerin kullanılmasının etkisi olduğu muhakkaktır. Aynı şekilde bu döneme ait defter türlerinin kayıt defteri, gelen giden defteri, karar defteri gibi çeşitlenmesi de sistematik kayıt tutmada etkilidir. Bu çeşitlenmenin merkez bürokrasiden ayrı düşünülemediği izahından varestedir (Aydın 1996, ss. 3-4). Defter şablonlarındaki kayıt başlıklarına örnek olarak 5297 numaralı “Tetkik-i Müellefât Heyetinin Kayıt Defteri” gösterilebilir: Sıra numarası, kitabın ünvanı, müellifi, mütercimi, müsted’i-i tedkik, tarih-i vürûdu, mevrûdu, müdekkiki, mülâhazât başlığı içerisinde tasdik, cerh, tarih-i iade.¹⁰ 5293

⁹ “Beray-ı tetkik Maarif nezaret-i celilesinden vârid olup havale buyrulan tezkire ve *İmam-ı Azam ve Telamizi* nam risale mütalaa olundu risale-i mezkûre bazı noksan ve hatayı müştemil olduğundan şu haliyle tab’ ve neşri caiz olmadığına iadesiyle cevaben izbâr burulması tezekkür kılındı. 20 L 317” (Meşihat Arşivi, Tedkik-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şeriyye Dairesi Defterleri, nr. 1785, s. 44.). “Beray-ı tetkik Maarif nezaret-i celilesinden vârid olup havale buyrulan *Hac Davetiyesi* nam risale mütalaa olundu risale-i mezkûrenin tekrar tab’ ve neşri caiz olduğunun iadesiyle cevaben nezaret-i müşarunileyhaya izbâr buyrulması tezekkür kılındı. 23 Ş 317” (Meşihat Arşivi, Tedkik-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şeriyye Dairesi Defterleri, nr. 1785, s. 47). “Tab ve neşrine ruhsat itası istida olunup berây-ı tedkik Maarif Nezaret-i celilesinden gönderilerek havale buyrulan Mızraklı İlmihal nam risale mütalaa olundu mine’l-kadim mütedâvil olan risale-i mezkûrenin tekrar tab ve neşri caiz olduğunun iadesiyle cevaben izbâr buyrulması tezekkür kılındı. 4 C 322” (Meşihat Arşivi, Tedkik-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şeriyye Dairesi Defterleri, nr. 1785, s. 118).

¹⁰ Aynı defterin ikinci sayfasındaki sıralama ise şu şekildedir: Sıra numarası, kitabın ünvanı, müellifi, evrakın cins ve nev’iyle numarası, evrakın tarihi, tarih-i karar, tarih-i vürûdu, müdekkiki, tasdik veya cerh, tarih-i iade, verildiği mahal (Meşihat Arşivi, Tedkik-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şeriyye Dairesi Defterleri, nr. 5297, s. 2). Yine bir başka gelen kayıt defteri formu olarak (Meşihat Arşivi, Tedkik-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şeriyye Dairesi Defterleri, nr. 5298) defterin klişesi ve kayıt bölümlerinden bahsedilmelidir. Bu defterin klişe kısmındaki “Amed” kelimesinin üstü çizilerek ilk sayfanın en üst

ve 5295 numaralı karar hulasa defterlerindeki şablonlar daha sınırlıdır. Sayfanın en üstünde Tedkik-i mesâhif ve müellefât-ı şerîyye meclisi klişesinin altında, hülasa kısmı yer almaktadır. Hülasa kısmı ortadaki en geniş alana sahip olsa da amacına uygun özetlemeler yapıldığı pek görülmemiştir.¹¹ Defter sayfasındaki şablonun sağ ve sol kısımlarında yer alan müsvedde ve beyaza çekme tarihleri için ayrılan kısımlarda tarihlerin yazıldığı belirtilmelidir. Ayrıca karar hülasa defterlerinin müsvedde fonksiyonları göz ardı edilmemelidir çünkü buradaki karar metinlerinin tarihçilere/araştırmacılara sunduğu imkanlar son derece ufuk açıcı olabilir.¹² 5291 numaralı defter de klişesi ve başlıkları ile hususen zikredilmeyi hak etmektedir. “Matbaalar nizamnamesi mucibince tâbi’leri tarafından Meclis’e irsâl olunan ‘kütüb ve resâilin’ kaydına mahsus defterdir” klişesinin yer aldığı sayfa başının alt satırında kayıt başlıkları bulunmaktadır. Bu başlıklarda ise numara, aded, ismi, fenni, matbaacı, tâbi’i, tarih-i vürûdu ve mülâhazât kısımları yer almaktadır.

Meclis-i Teftiş-i Mesâhif Evrak Hulasa Kayıt Defteri olarak dijital kayıtlarda yer alan 1788 numaralı defter de şablonlu defter türündedir. Sayfanın en üstünde yer alan matbu kayıt alanlarında şu bölümler bulunmaktadır: Mushaf-ı şerif, cüz’ü, mahall-i vürûdu, numara, tarih-i vürûdu, tarih-i iade ve mülâhazât. 3 M 1308 tarihli ilk kaydında Şeyhülislam Ömer Lütfi Efendi’nin Meclis-i Teftiş-i Mesâhif’e vakfettiği Mushaf-ı şerife dair bilgiler yer almaktadır. Mülâhazât kısımlarında başta matbu Mushafların basımı ve tedavülü olmak üzere Meclis’in sorumluluk alanında ki her türlü kayda rastlamak mümkündür.¹³ Defterin 19. sayfasından itibaren farklı

---

kısmına “Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti Tedkik-i mesâhif-i şerife ve mü’ellefât-ı şerîyye heyeti vâride defteridir fi 16 Teşrin-i sâni 338” yazılmıştır. Defterdeki kayıt başlıkları ise sırasıyla şu şekildedir: Tarih, rakam-ı evrak, rakam-ı defter, suret-i tezâkir-i vâride, melfûfât, muamelât-ı câriye, hülâsâ-i karar, mahall-i havale, tarih-i havale, karar numarası, tarihi.

¹¹ “Hamdi Efendi’nin tertib eylediği *İlmihal* hakkında Meclisce ittihaz edilen red kararı” ibaresi ender de olsa görülen hülasa kaydı örneği olarak zikredilmelidir (Meşihat Arşivi, Tedkik-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şerîyye Dairesi Defterleri, nr. 5293, s. 1).

¹² Defter kayıtlarında kitaplar hakkında verilen kararlar kaleme alınırken tercih edilen ilk kelimeler yani nihai halinde üstü çizili olanlar köşeli parantez içinde verilmiş, son halinde tercih edilen kelimeler yanlarına yazılmıştır. *Mizanü’l-Ferâiz* adlı risale için “risale-i mezkûrenin [mündericâtı] ekser mesâili [muvafık-ı şer’-i âli olma] doğru olmadığından şu haliyle tab’ ve neşri caiz olmadığı...” (Meşihat Arşivi, Tedkik-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şerîyye Dairesi Defterleri, nr. 1785, s. 80); *Tavzih-i Hülâsa-i Akaid* için “[bazı mahalleri muhtaç-ı tashih olduğu] tab’ı münasip olmadığı” (Meşihat Arşivi, Tedkik-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şerîyye Dairesi Defterleri, nr. 1785, s. 98). Burada örnek olarak sunulan iki risalenin karar metinleri üzerindeki tashihler, kanaatimizce müsveddenin imkânları olarak görülebilecek alanlardır. Bu alan Meclis’in verdiği kararları nasıl dile getirdiğine dair çok kıymetli ayrıntıları barındırmaktadır. *Mizanü’l-Ferâiz* örneğinde Meclis’in kararını ilkinde göre daha örtük ve yumuşak bir şekilde ifade etmeyi tercih ettiği, *Tavzih-i Hülâsa-i Akaid* için ise üslubunu sertleştirdiği ve neredeyse esere tashih kapısını kapatırcasına basılmasının uygun olmayacağını doğrudan ifade ettiği görülmektedir.

¹³ Mushafların tedavülü ile ilgili bir kayıt için bkz. “Almanya’da tab’ olunup Yafa gümrüğünde derdest edilen ve Rusumat Emanet-i celilesinden Maarif Nezareti’ne irsal olunup ba-tezkire mazrûfen makam-ı Meşihat-ı aliyyeye takdim kılınmağla usul-i veçhile tashihi zımında Meclis-i huffâza fi 25 Rabiulahir 308 tarihiyle bir kıt’a Kelam-ı kadim

bir kayıt tutma biçimi ile karşılaşılmaktadır. En üstte müracaat eden matbaanın tashih için gönderdiği Mushaf'lara yapılan işlemin kaydı yer almaktadır.¹⁴ Adetlerin rakamla yazıldığı Mushaf-ı şerif kısmının ardından yazıyla rakamların bir kez daha zikredilip mühürlenerek iade edildiklerine dair bir ifade yer almaktadır. İfadenin ardından tarih düşülmekte ve sonuna mühür basılmaktaydı.¹⁵ Bu farklı kayıt tutma biçimi ve ara sayfalardaki boşluklar başlangıçta defterin düzensiz tutulduğunu düşündürse de aslında defterin iki türlü kullanıldığı anlaşılmaktadır. Defterin son sayfasından başlanarak tutulan kısımda, mühürlenmiş Mushaf'ların adetlerinin cetvel biçiminde yazıldığı müşahede edilmiştir. Kronolojik olmayan bu kayıtların sayfa atlanarak tutulması ve defterin baş tarafındaki kayıtların klasik kayıt defteri formatında olması, 1788 numaralı defteri Meclis'in diğer defterlerinden ayıran bir husus olarak zikredilmelidir.

1784-1785 numaralı Sultan Hamid dönemi meclis kararlarının yer aldığı defterler ile 5293-5295 numaralı Meşrutiyet dönemi karar hulasa defterlerinin ortak yönleri de bulunmaktadır. Bunlardan birisi hükümlerden önce üstte 'numara' yazılarak bir sıra altına rakamla evrak numarası verilmesidir. Sultan Hamid dönemi defterlerinde numara açık bir şekilde hükmün üstünde ortada yazılıp alt satırda da rakam yazarken, sonraki dönem defterlerinde hükmün sağ üst köşesinde sadece numara ile yazılmıştır. Ortak hususlardan biri de hükümlerin ardından hemen gün, ay ve yıldan oluşan tarihlendirmenin yapılabildiği kararları veren meclis üyelerinin imzalarını atmasıdır. Mecliste müzakere edilen hususun hangi üyelerin kararı ile alındığını göstermesi bakımından bu imzalar oldukça kıymetlidir.

Meşihat'taki birimin defterlerinin ortak biçimsel özelliklerinin belirlendiği bu zeminde yazı türü ve kullanılan mürekkepten bahsetmek gerekir. XIX. yüzyıl Osmanlı bürokrasisindeki yazışmaların nesih yerine rika hattı ile yapıldığı Meşihat'ın ise talik yazısını tercih ettiği bilinmektedir (Akyıldız, 2012, ss. 106-108). Buna karşın "İfta ve kaza organlarınınca düzenlenen belgelerde her zaman talik kullanılmıştır" Kütükoğlu, 1994, s. 366). Ancak Meşihat'ın makaleye konu olan heyetinin defterleri çoğunlukla rika hattı ile tutulmuştur. Buradaki yazışmaların nezaretlere ya da di-

---

meclis-i mezkûra havale kılınmıştır" (Meşihat Arşivi, Tedkik-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şeriyye Dairesi Defterleri, nr. 1788, s. 3). Mushaf ve cüz basımları ile ilgili birçok kayıttan sadece biri için bkz. "Resm-i Osmanî üzere Kayışzade Hafız Osman hattıyla muharrer Mushaf'ın tab'ına ruhsat itası hakkında tashihi zımında Meclis-i acizanemize havale buyrulan, 23 Zilkade 1311" (Meşihat Arşivi, Tedkik-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şeriyye Dairesi Defterleri, nr. 1788, s. 15). Kıraat ve Tecvid kitaplarının da Meclis'in sorumluluk alanında olduğuna dair bir kayıt için bkz. "Çengelköyü Mekteb-i Rüşdiyesi muallimi Nuri Efendi'nin telif eylediği *Tecvid-i Sehil li-Füyuzâti'l-etfâl* nam risalenin tedkiki zımında tezkire, 5 Ra 312" (Meşihat Arşivi, Tedkik-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şeriyye Dairesi Defterleri, nr. 1788, s. 15).

¹⁴ Bu tarz bir ifade için bkz. "Matbaa-i Bahriyede li-ecli't-tashih orta kıta Kelam-ı kadim vürüd edip ba'de't-tashih iade kılınan Mesâhif-i şerifenin adedini mübeyyen işbu mahalle tahrir kılındı fi 17 Eylül 319" (Meşihat Arşivi, Tedkik-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şeriyye Dairesi Defterleri, nr. 1788, s. 19).

¹⁵ Bu tarz bir ifade için bkz. "dörtüüz elli adedi tahtimen şod fi 4 Ramazan 321, mühür: İsmail Hakkı" (Meşihat Arşivi, Tedkik-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şeriyye Dairesi Defterleri, nr. 1788, s. 19).

ğer birimlere gönderilen evrakları ise nihai kertede Şeyhülislamlık makamından çıktığı için talik hattı ile kaleme alınmaktaydı (BOA, MF. MKT, 1021/77, Lef 2; 1022/52, Lef 4; 1030/41; 403/22, Lef 4; 445/57, Lef 3; 533/19, Lef 3; 555/60). Ayrıca Osmanlı'dan Cumhuriyet'e intikal eden kurumlardan biri olduğu için heyetin defterlerinin bazılarında Latin hurufatı ile kayıtlara rastlanması da şaşırtıcı değildir (Meşihat Arşivi, Tedkik-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şeriyye Dairesi Defterleri, nr. 5295, s. 110; Meşihat Arşivi, Tedkik-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şeriyye Dairesi Defterleri, nr. 5298, son sayfa).

Defterlerin biçimsel özelliklerinin bahsedildiği bu bölümde, defterlerde kullanılan mürekkepten söz edilmemesi düşünülemez. Osmanlı bürokrasisinde ağırlıklı olarak siyah is mürekkebi kullanılmakla beraber kırmızı, lacivert, yeşil gibi renkler de görülürdü. (Kütükoğlu, 1996, 43) Makalemize konu olan defterler de umumiyetle siyah mürekkeple kaleme alınmıştır. Ancak II. Meşrutiyet dönemindeki bazı kayıtlarda kırmızı mürekkep tercihi gözlenmiştir. Birtakım ifadelerin ve tarihlerin yazımı ile kararların altındaki imzalarda kırmızı mürekkep kullanılmıştır (Meşihat Arşivi, Tedkik-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şeriyye Dairesi Defterleri, nr. 5293, 5295, 5297 ve 5298). Metinlerdeki kırmızı mürekkep kullanımı tashih ve tadil ifadelerinin bu renkle yazılmasından yola çıkılarak, müsveddelerde ayırt edici olması ve temize çekilirken kırmızı yazı ile yazılmış ifadelerin kolaylaştırıcı yönü sebebiyle tercih edildiğini düşündürmektedir (Meşihat Arşivi, Tedkik-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şeriyye Dairesi Defterleri, nr. 5293, ss. 18, 21, 43, 133, 213). Sınırlı olmakla beraber tamamen kırmızı mürekkeple yazılan kayıtlar olduğu da hatırlatılmalıdır (Meşihat Arşivi, Tedkik-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şeriyye Dairesi Defterleri, nr. 5293, s. 223; Meşihat Arşivi, Tedkik-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şeriyye Dairesi Defterleri, nr. 5295, s. 4, 60). İmzalarda karşılaşılan kırmızı mürekkebin bir tercih mi yoksa hiyerarşik bir farklılığa mı işaret ettiği hala araştırmaya matuf bir konudur. Dolayısıyla bu defterlerdeki kırmızı mürekkep kullanımında özel bir saik olup olmadığı bilinemese de bu tür mürekkep kullanımı Abdülhamid dönemi kayıtları ile II. Meşrutiyet dönemi kayıtları arasındaki bir farklılık olarak hususen zikredilmelidir.

5. Osmanlı Matbuat Tarihinin Kaynağı Olarak Defter Serisinin Önemi

Tarihi devlet arşivlerinin materyalleri içerik ve diplomatik özellikleri sebebiyle arşivcinin gündeminde olur. Bu çalışmaya konu olan defter serisi, diplomatik özelliklerinden ziyade içerikleri ile burada anılacaktır. Meclis'e ait defterlerin içerik analizi yapılacaktır. Bu içerik değerlendirmesi diğer bir deyişle defter serisinin muhtevasına yönelik tespitler, Osmanlı matbuat tarihine kaynaklık değerinin daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

Defter serisindeki kayıtlar her şeyden önce söz konusu Meclis'in gündemini nelerin belirlediğini gösterir. Örneğin Meşrutiyet öncesinde hangi tür dini metinlerin baskı onayı için müracaat ettiğini gösterir. Dolayısıyla kitap denetimi kapsamında yapılan kovuşturmalarda devlet kurumlarının tespit ettiği ya da görüş istediği kitap başta olmak üzere her türlü basılı dini materyali tespit etmemizi sağlar.¹⁶ Mushaf

¹⁶ Kitap dışında matbu dini materyallere meclis gündemine gelen bir takvim ve levha değerlendirmesi örnek verilebilir. Saatli Takvim, zahrındaki hadisler dolayısıyla Mec-

heyetine yapılan müracaatlar sayesinde piyasada satılmak üzere ‘tasdiklenmiş’ Kur’an satmak isteyen yayıncılar/matbaacıların kimliklerinin kayda geçtiği görülür. Meşrutiyet’in getirdiği özgürlükler kapsamında baskı öncesi onay kalktıysa da basılmış dini eserlerden iki nüshasının heyete gönderilmesi kararı,¹⁷ Osmanlı coğrafyasında yayınlanmış dini kitapları takip imkanı verir. Aynı şekilde çeşitli şikayetler neticesinde incelenmek üzere Meclis’e havale edilen kitaplar başta olmak üzere her türlü yayınlanmış materyalin şikayet nedeni görülebilir. II. Meşrutiyetle birlikte sayı ve türleri bariz bir şekilde artan süreli yayınlarda yayınlanacak dini muhtevalı makalelerin/yazıların meclis gündemini ne şekilde işgal ettiği görülebilir.

Osmanlı dini bürokrasisinin ürettiği bu defter kayıtları arşivcilik mesleği açısından teknik olarak Meşihat’ın iş akış süreçlerini tespit etmemizi sağlar. Ayrıca Meclis’in kitap denetimlerinde Meşihat bünyesinde hangi birimlerle istişare ettiğini gösterir. Defter kayıtlarında Fetvahane, Meclis-i Meşâyih gibi Osmanlı merkez dini bürokrasisinin ana unsurlarına havale edilen meseleler ile Meclis’in müşterek çalıştığı kurumlar da tespit edilir.¹⁸ Kurum içindeki müşterek çalışma alanlarını göste-

---

lis’in gündemine gelmiştir (Meşihat Arşivi, Tedkik-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şeriyye Dairesi Defterleri, nr. 5293, s.156-157). Ayrıca Divan-ı hümayun beylikçi kalemi ketebesinden Mustafa Şükrü Efendi’nin dest-i hattı olan levhaya basım izni verilmiştir (Meşihat Arşivi, Tedkik-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şeriyye Dairesi Defterleri, nr. 1785, s. 114).

¹⁷ Matbaalar kanununun ikinci faslının dördüncü maddesi “Tâbi’ler ulüm ve fûnûna ve edebiyata ve sanayie dair tab’ ettikleri kitap ve risale için ruhsat almaya hacet olmayıp ikişer nüshasını akeb-i tab’da ilmühaber ahzile Dersaadet’te Dahiliye ve Maarif Nezaretine ve vilayâta hükûmât-ı mahalliyeye ve maarif idarelerine ve *kütüb-i diniyyeden ayrıca iki nüsha Bâb-ı Fetvâ’ya vermeğe mecburdur*. Aksi halde haklarında iki Osmanlı altınından beş Osmanlı altınına kadar ceza-yı nakdî hükmolunur.”Altıncı maddesi “*Mesâhif-i şerife ve eczâ-yı Kur’aniyye ve ehâdis-i nebeviyyenin temsili için Dersaadet’te daire-i Meşihatpenahiden ve taşrada mahalli naib ve müftülerinin iştirakiyle Maarif meclislerinden ruhsat istihsal olunması* ve bade’t-temsîl devâir-i mezkûreye tasdik ettirilmesi meşruttur. Aks-i halde mesâhif ve eczâ-yı şerife matbaacı yedinden alınır ve yirmi beşten elli Osmanlı altınına kadar ceza-yı nakdî hükm olunur.” (*Düstur*, II. Tertip, II. cild, Dersaadet 1329, s. 405).

¹⁸ “Matbûât-ı umûmiye müdüriyetinin havale buyrulan işbu tezkiresine merbût (*Lisan ve Edebiyatımız*) nam risalenin bir forması mütalaa olundukta mündericâtı tasavvuf ve tekayâyâ müteallik birtakım efkâr ve mülâhazâttan ibaret görülmüş olmağla evvel emirde Meclis-i Meşâyih-i kirâma havale buyrulmak bâbında emr u ferman hazret-i veliyyü’l-emrindir 3 Şubat 334” (Meşihat Arşivi, Tedkik-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şeriyye Dairesi Defterleri, nr. 5293, s. 67); “Atıf Efendi merhumun asârından olup tab’ ve neşrine ruhsat itası istida olunan *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye* şerhinden *Kitabü’ş-şirke*’in berây-ı tedkik leffiyile Maarif Nezaret-i celilesinden bit-takdim havale buyrulan tezkire ve kitab-ı mezkûr mütalaa olundu merhum-ı müşarunileyhin *Mecelle* üzerine tahrir eylediği diğer şerhin Fetvahane-i âlice bit-tedkik tab’ ve neşrine ruhsat ita buyrulduğu anlaşıldığından bunun da aidiyeti cihetiyle li-eclî’t-tedkik cânib-i celil-i Fetvahane’ye havale buyrulması tezekkür kılındı 24 L 321”, (Meşihat Arşivi, Tedkik-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şeriyye Dairesi Defterleri, nr. 1785, s. 107); “Tab’ ve neşrine ruhsat itası istida olunan *Cedid Muhtasar Usulü’d-din* nam risalenin berây-ı tedkik leffiyile Maarif Nezaret-i celilesinden bi’t-takdim havale ve mütalaa olunan risale-i mezkûrenin kütüb-i Şafiyye’den cem’ ve tertib olduğu cihetle cânib-i celil-i Fetvahane’ye havale buyrulması tezekkür kılındı 15 Ca 315”, (Meşihat Arşivi, Tedkik-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şeriyye Dairesi Defterleri, nr. 1784, s. 176).

ren kayıtlar aynı zamanda yayıncılığın denetiminde kullanılan devlet birimlerinin birbiri ile olan ilişkilerini de görmemizi sağlar.¹⁹ Aynı şekilde Maarif Nezareti ile Meşihat'ın ilgili biriminin kitap denetimleri konusundaki işbirliğinin ayrıntılarını takip edebilmek mümkündür. Bu sayede iki kurum arasındaki görüş ayrılığından, usul eksiklikleri ya da gönderilen kitabın ulaşmaması gibi bürokratik yazışmalara mevzu olan konuları içeren birçok ayrıntının izi sürülebilir. Bu iz sürmelerin Osmanlı matbuat tarihi açısından son derece kıymetli bulgulara eriştireceğine şüphe yoktur.

Dini eser incelemeleri yapan Meşihat'taki birimin üye sayısı, atama ve azil bilgileri, mesai saatleri gibi kadrosuna dair bilgiler ile çalışma usulleri, çalışma ritimleri, kurumun kırtasiye ücretleri, maaş talepleri gibi kurumsal tarihi için gerekli bilgileri defter serisinden öğrenebilmek mümkündür (Meşihat Arşivi, Tedkik-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şeriyeye Dairesi Defterleri, nr. 5295, s. 33; 5295, ss. 12, 19, 45, 53, 102, 164, 194; Meşihat Arşivi, Tedkik-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şeriyeye Dairesi Defterleri, nr. 5293, s. 69; Meşihat Arşivi, Tedkik-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şeriyeye Dairesi Defterleri, nr. 5293, s. 201). Meşihat'taki dini bürokrasinin elemanları olan heyet üyelerinin tayin ve azil işlemlerinin yanı sıra üyelerin şahsi işlerine ait kayıtlara da rastlanmaktadır. Bunların arasında en sık karşılaşılanlar sağlık sebebiyle alınan rapor izinleridir ki; bu izinlerin bazıları sayesinde memurun hastalığı, istirahat edeceği mekân, ev adresi gibi biyografik bilgiye dair hususi ayrıntıları bulmak mümkündür.²⁰ Ayrıca defter kayıtlarında suretleri yer alan Meclis nizamname ve talimatnamesi sayesinde Meclis'teki işleyişin nasıl olduğu ve işbölümü ile ilgili Meclis nizamnamesindeki teorik ayrıntılara vakıf olunabilmektedir (Meşihat Arşivi, Tedkik-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şeriyeye Dairesi Defterleri, nr. 5293, s. 88-91; talimatname için bkz. Meşihat Arşivi, Tedkik-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şeriyeye Dairesi Defterleri, nr. 5293, s. 190-193).

Teftiş-i Mesahif birimi esasen matbu Mushaf ve cüz kontrolü yapmasına rağmen kıraat ve tecvid kitapları başta olmak üzere sahası ile ilgili dini eser kontrolleri de yapmaktaydı. Bu kontrollerin yanı sıra defter kayıtlarındaki bazı hususlar Mushaf Meclisi'nin vazifesinin boyutları ve kurumsal işleyişine dair ayrıntıları keşfet-

¹⁹ Fetvahane, Meşihat'ta Tedkik-i Müellefat Heyet'i göreve başlamadan önce de kitap değerlendirmeleri yapmaktaydı. Mesela; Mehmed Raşid Efendi'nin telif ettiği *İzahu'l-Ferâiz* adlı kitabın değerlendirmesi yapılmıştır (Meşihat Arşivi, Fetvahane-i Âli Tezkire Defterleri, 379, s. 10). Fetvahane, Tedkik-i Müellefat göreve geldikten sonra hem bu heyetin havale ettiği hem de eskiden olduğu gibi doğrudan Maarif Nezareti'nin yönlendirdiği kitapları değerlendirmiştir. Fetvahane'ye doğrudan kitap değerlendirmesi yaptıran bir diğer müessese olarak Yıldız Sarayı'nı işaret eden kayıtlar da dikkati çekmektedir. Örneğin Mabeyn-i Hümayun Serkitâbeti'nin *Mezâmir-i Davud* adlı kitabın Rumca harflerle Arnavutça olarak basılmasına dair Fetvahane'den görüş istemesi söz konusudur (Meşihat Arşivi, Fetvahane-i Âli Tezkire Defterleri, 379, s. 124). Bu ve benzeri birçok örnek Osmanlı matbuat denetiminde Fetvahane'nin rolünü ele alan müstakil çalışmamız çerçevesinde ayrıntılı olarak değerlendirilecektir.

²⁰ "Meclis-i dâianemiz ketebesinden Abdülkadir Efendi birkaç günden beri böbrek hastalığından muzdarip bulunduğundan bahisle Kıztaşı civarında Sofular mahallesinin Yeşil tekke sokağında 88 numaralı hanesine doktor paşanın i'zamiyla muayenesinin icrasını istirham etmekle emr u ferman hazret-i veliyyü'l-emrindir 23 Kanun-ı evvel 333" (Meşihat Arşivi, Tedkik-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şeriyeye Dairesi Defterleri, nr. 5293, s. 65, nr.53).

memizi sağlamaktadır. Bu ayrıntılardan biri de Hariciye Nezareti'ne bağlı sefaretlerde görev yapan imamların atanması ile ilgili prosedürde Meşihat'ın Teftiş-i Mesahif biriminin aktif olarak görev aldığıdır.²¹

Meclis'in değerlendirdiği kitap kayıtları ile Osmanlı'da dini kitap telif eden ve yayınlamak isteyenlerin kimlikleri tahlil edilebilir (Dıġırođlu, 2017). Aynı şekilde defter kayıtlarından Osmanlı'da ne tür dini kitaplar hazırlandığı ve yayınlanmak istendiği tespit edilebilir. Osmanlı'da dini neşriyatın kitap telif türleri ve kitap muhtevaları itibariyle seyri takip edilebilir. Osmanlı coğrafyasında sürdürölen dini yayıncılığın hangi dillerde seyrettiği izlenebilir.²² Osmanlı'da dini yayıncılığı yüröten kurumlar (özel ve devlet matbaaları) toplu bir şekilde görölebilir.

Bab-1 Fetva'daki bu defter serisi Devletin dini yayıncılıktaki rolü ve müdahalesinin açıkca okunabileceği verileri sunar. Baskı onayı için incelenen kitapların yayın hakkı alıp alamadığı sistematik olarak takip edilebilir. Yayın hakkı alamayıp reddedilen eserlerin reddedilme gerekçeleri görölebilir.²³ Dini eserleri inceleyen heyet üyelerinin kimlikleri ve incelemelerin nasıl yapıldığı ile ilgili ipuçları ortaya çıkarılabilir. Kitap kontrolleri esnasında göröş sorulan 'sakıncalı' kitaplar tespit edilebilir. Bu tür kayıtlar 'sakıncalı' kitabın toplumdaki tedavölünü belirlemede ufuk açıcı ayrıntıları barındırma potansiyeline sahiptir. Baskı izni alamayan kitap müracaatlarını tespit ve takip edebilmenin yegane yolunun bu defter serisi olduğunun altı çizilmelidir. Ayrıca müsadere edilen Mushaf'ların nerelerde tutulduğu ve nasıl değerlendirildiği de defter kayıtlarında bariz bir şekilde görölebilir.²⁴ Meclisin 'kütüpha-

²¹ "Ba-irade-i seniyye-i hazret-i padişâhi sefaret-i seniyyeye tayin olunan imamlardan mahall-i memuriyetlerine muvasalat edenlerin tarih-i vusullerini ve Roma sefaret-i seniyyesi imamının vefatına mebni yerine diğeri yakında tayin olunmuş olduğu cihetle anın ve keyifsizliğini mebni Petersburg sefaret-i seniyyesi imametin henüz azimet etmemiş olduklarını mübeyyen canib-i muhasebeden verilen pusula leffen takdim kılınmağla emr u ferman 3 Ca 1309", bu kaydın devamında imamların Paris, Londra, Viyana, Berlin, Roma ve Petersburg sefaretlerinde göreve başlama tarihleri liste halinde verilmiştir (Meşihat Arşivi, Tedkik-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şeriyye Dairesi Defterleri, nr. 1788, s. 6).

²² Meşrutiyet sonrasında oluşın Meclis kitaplığında *Boşnakça Risale*, *Çerkesce Mevlid*, *Kürtçe Akidâ İmanî*, *Kürtçe Dersâ Dîn*, Cava lisanıyla yazılmış metinlere rahatlıkla rastlanabilmekteydi (Dıġırođlu, 2017, s. 91, 93; *Kürtçe Din Dersleri* adlı risalenin değerlendirme süreciyle alakalı kayıtlar da söz konusudur (Meşihat Arşivi, Tedkik-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şeriyye Dairesi Defterleri, nr. 5293, s. 170, 173). Fatih dersiamlarından Tahir Efendi'nin kaleme aldığı *Zübdetü'l-Akaid* adlı Arnavutça risalenin değerlendirmesi de yapılmıştır (Meşihat Arşivi, Tedkik-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şeriyye Dairesi Defterleri, nr. 1785, s. 75).

²³ II. Abdülhamid dönemini içeren karar hulasa defterleri gerekçeli kararların azlığına en büyük delili oluşturmaktadır içeren (Meşihat Arşivi, Tedkik-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şeriyye Dairesi Defterleri, nr. 1784 ve 1785). 1784 numaralı defter, Meclis'te yapılan işlemlerin ayrıntılarını da gösteren 570 kayıt içermektedir. 570 kaydın sadece 25'inde (% 4,38) ayrıntılı veriler mevcuttur ki bunların tamamının da eserler hakkında alınan kararlardan oluşmadığını, bu verilerde meclis işleyişinin ve diğeri birimlerle olan yazışmaların ayrıntılarının da yer aldığı belirtilmelidir. 1785 numaralı diğeri defterde ise gerekçeli kararların yer aldığı uzun veriler çok daha azdır.

²⁴ Hilal-i Ahmer'in isteği üzerine esirlere gönderilmek için 300 Mushaf hazırlanmıştır (içeren Meşihat Arşivi, Tedkik-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şeriyye Dairesi Defterleri, nr.

nesi'ndeki kitapların müstakil kayıtlarla anılması ise söz konusu heyete ve Osmanlı'da dini yayıncılığın tarihine dair çok katmanlı ve kapsamlı bilgiler içermesi hasebiyle özellikle zikredilmelidir (Dığıroğlu, 2017).

Sonuç

Bu makalede mevcut arşiv defter kataloğundaki kayıtlarda yapılan tashih ve tadillerle ilk defa heyete ait 'tam bir defter serisi' ortaya konmuştur. Söz konusu tashihler neticesinde iki defteri olduğu zannedilen heyetin on beş deftere sahip olduğu görülmüştür. Bir bütün halinde defterleri görmeyi sağlayan yeni katalog bilgileri ile sosyal bilim araştırmalarının kolaylaştırılması amaçlanmıştır. Katalog bilgilerinin düzenlenmesinin ardından defter koleksiyonunun içerik analizi yapılarak Meşihat arşivinin matbuat tarihi başta olmak üzere birçok sosyal bilim alanı için araştırmaya açık zengin potansiyeli bir kez daha araştırmacıların dikkatine sunulmuştur. Bu defterler döneme açılan bir pencere niteliğindedir. Devletin yayıncılığa hussusen dini yayıncılığa müdahil olduğu durumların tespitinde eşsiz bir kaynak setidir. Yasaklama ve onaylama sebepleri olarak kayıtlara geçen kavramlar, Türk düşünce tarihi açısından son derece kıymetlidir. Karar hülasa defterlerinin "müsvedde" fonksiyonunun tarihçeye/sosyal bilimciye sunduğu imkanların farkında olmak, daha incelikli yorumlar yapılmasını sağlayacağı gibi Osmanlı dini bürokrasisinin dili kullanma biçimine hatta dili kullanma becerilerine şahit tutar. Bu defterin üretici kurumu olan heyetin işbirliği içerisinde olduğu Fetvahane başta olmak üzere diğer Meşihat birimlerinin defterleri ve evrakları da Osmanlı matbuat tarihinin arşiv kaynakları arasında zikredilmelidir.

Makaleye son vermeden önce burada konu edilen heyetin bütün kayıtlarına ulaşmamıza vesile olan Meşihat Arşivi'ndeki dijitalleştirmeden bahsetmek istiyorum. Tüm arşivlerde olduğu gibi Meşihat Arşivi'nde de araştırmacılara daha hızlı hizmet verebilmek ve belgelerin daha uzun süre korunmasını sağlamak maksadıyla arşiv malzemesinin dijitalleştirmeye tabi tutulması takdire şayandır. Dijitalleştirme araştırmacılar için büyük bir kolaylık sağlamıştır ancak arşivin henüz tasnif edilmiş belge koleksiyonlarına sahip olması bu hizmetin önündeki en büyük engeldir. Bilgiye erişimin hızlı ve doğru yapılabilmesi arşivciliğin en önemli misyonlarından biridir ve dijitalleştirme ile bu misyon büyük ölçüde sağlanmıştır denebilir. Ancak arşivciliğin temeli olan düzenleme ve tanımlama esaslarına göre Meşihat Arşivi'nin tasnif ve kataloglamasının henüz yapılmamış olması büyük bir eksikliktir. İşte bu tasnif ve kataloglama meselesini hatırlatmak ve bu duruma acil çözüm üretilmesini sağlamak bu makalenin ikinci vurgusudur. Defter serilerinin makro düzeyde tanımlamalarının yapıldığı mevcut kataloğun bir üst aşama olan mikro düzeyde tanımlamalarını içeren daha profesyonel katalogların üretilmesi gerektiği ve

---

5293, s. 31, 18 Nisan 1332/ 1 Mayıs 1916). Benzer bir talep üzerine esirlere gönderilmek için 15 adet Hind basması Kur'an hazırlanması ile ilgili kayıt da söz konusudur (Meşihat Arşivi, Tedkik-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şeriyeye Dairesi Defterleri, nr. 5293, s. 45, 2 Teşrin-i evvel 1332/ 15 Ekim 1916). Ayrıca Avusturya'da Marahtrank'da esir kargâhında bulunan Rusyalı Müslümanlara, Meclis kütüphanesinde saklanan Mus-haflardan 50 tanesinin gönderilmesi değerlendirilmiştir (Meşihat Arşivi, Tedkik-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şeriyeye Dairesi Defterleri, nr. 5293, s. 30, 5 Rabi'ül-ahir 1334/ 10 Şubat 1916).

OSMANLI MATBUAT TARİHİNİN KAYNAĞI OLARAK MEŞİHAT ARŞİVİ

tasnif edilmemiş belge koleksiyonlarının da bir an önce tasnif edilmesi gerektiği hatırlatılmaktadır. Bu çalışmanın mevcut kataloğa yaptığı tashih ve tadillerin mikro düzeyde hazırlanacak yeni kataloğa katkı sağlaması ümit edilmektedir.

Kaynakça

Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Maarif Nezareti Mektubi Kalemî (MF. MKT., 1140/42). Başkanlık Osmanlı Arşivi, İstanbul.

Meşihat Arşivi

Tedkik-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şer'îyye Dairesi Defterleri (1784, 1785, 1788, 5293, 5295, 5297, 5298). Meşihat Arşivi, İstanbul.

Fetvâhâne-i Âli Tezkire Defterleri (379). Meşihat Arşivi, İstanbul.

Araştırma Eserleri

Abay, M. (2016). *Osmanlı döneminde mushaf imlası tartışmaları* (2. bs.). İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı.

Akgündüz, M. (2002). Osmanlılarda Bâb-ı Meşihat'a bağlı Tedkik-i Müellefât ve Teftiş-i Mesâhif Meclisleri. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, III, 89-100.

Akyıldız, A. (2012). *Osmanlı bürokrasisi ve modernleşme*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Aydın, B. (1996). *Osmanlı yenileşmesi döneminde Bab-ı Meşihat'ın bürokratik yapısı ve evrak idaresi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi (M.Ü.) Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

Aydın, B., Yurdakul, İ. ve Kurt, İ. (Yay. haz.). (2006). *Şeyhülislamlık (Bâb-ı Meşihat) Arşivi defter kataloğu*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM).

Birinci, A. (2011). *Osman Bey ve matbaası* (Ayrı basım, 1). İstanbul: Müteferrika.

Dıġırođlu, F. (2017). II. Abdülhamid dönemi matbûat politikaları: Mushaf basımı ve dinî neşriyat. H.İ. Erbay ve F. Gün (Ed.), *Sultan II. Abdülhamid Han ve Dönemi içinde* (s. 631-51). İstanbul: TBMM Basımevi.

Dıġırođlu, F. (2017). II. Abdülhamid döneminde dini yayıncılık: İslami metinleri kim üretir?. *History Studies*, 9, 85-110.

Dıġırođlu, F. (2017). II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e bir Osmanlı kurum kitaplığı: Tedkik-i Mesâhif-i Şerîfe ve Müellefât-ı Şer'îyye Meclisi 'Kütüphanesi'. *Müteferrika*, 52, 81-118.

Dıġırođlu, F. (2014). *Dersaadet'te bir Acem kitapçı: "Kitapfuruş Hacı Hüseyin Ağa"*. İstanbul: Turkuaz Yayınları.

Dersaadet. (1329). *Düstur* (Tertib: II, Cilt: II).

Gökcır, N. (2015). *Tanzimattan Günümüze Din-Devlet İlişkileri ve Siyaset Bağlamında Mushaf Basımı*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı.

Işık, A. (2007). Tedkik-i Mesâhif-i Şerîfe ve Müellefât-ı Şer'îyye defterleri ile taş baskı Kur'an-ı Kerimler. *Din ve Hayat*, 135-138.

OSMANLI MATBUAT TARİHİNİN KAYNAĞI OLARAK MEŞİHAT ARŞİVİ

- Kütükoğlu, M. (1994). *Diplomatik*. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Cilt. 9, s. 364-366) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Kütükoğlu, M. (1996). *Osmanlı Belgelerinin Dili*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.
- Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye. (1327-1328/1333-1334). İstanbul: Darü't-Tıbaatü'l-Amire.
- Schellenberg, T.R. (1999). Arşiv düzenleme prensipleri. A. Oğuz İcimsoy (Çev.), *Arşiv Araştırmaları Dergisi*, 1, 101-111 (Orijinal çalışma 1985 yılında yayımlanmıştır).
- Şentürk, E.Y. (2017). Osmanlı belgeleri için bir üstveri standardı çalışması: Meşihat Arşivi örneği (Yayımlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Yakut, E. (2005). *Şeyhülislamlık: Yenileşme döneminde devlet ve din*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Yıldız, G. (2017). İstanbul'da bir Acem matbaası: Kitapçı Tahir ve Ahter. *Osmanlı Araştırmaları*, L, 175-218.
- Yurdakul, İ.(2008). *Osmanlı merkez ilmiye teşkilatında reform (1826-1876)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Zerdeci, H. (2008). *Osmanlı ulema biyografilerinin arşiv kaynakları*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

EKLER

EK 1-A

توقیق صاحب شریفه و مولفات شریفه کتک اولمور دفتر		توقیق صاحب شریفه و مولفات شریفه کتک اولمور دفتر	
مردود	مردود	مردود	مردود
مردود	مردود	مردود	مردود
مردود	مردود	مردود	مردود
۱	۱	۱	۱
۲	۲	۲	۲
۳	۳	۳	۳
۴	۴	۴	۴
۵	۵	۵	۵
۶	۶	۶	۶
۷	۷	۷	۷

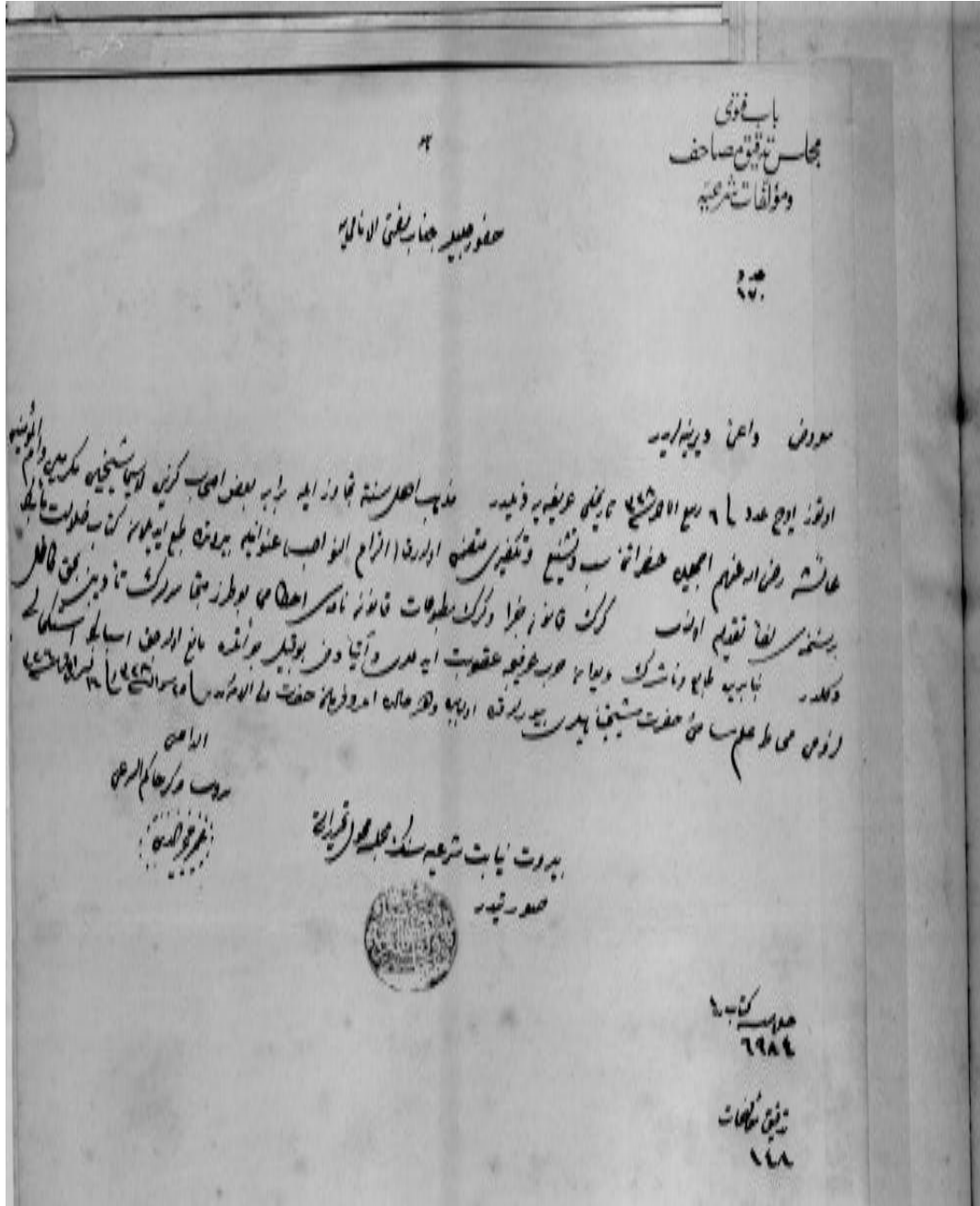
5290 numaralı Tedkik-i Mesahif-i Şerife ve Müellifat-ı Şeriyeye Dairesi Evamir Defteri

EK 1-B

توقیق صاحب شریفه دولهات شریفه ملک دارم دفتر		توقیق صاحب شریفه دولهات شریفه ملک دارم دفتر	
مردود	توقیق	مردود	توقیق
55	11/11/1025	55	11/11/1025
56	11/11/1025	56	11/11/1025
57	11/11/1025	57	11/11/1025
58	11/11/1025	58	11/11/1025
59	11/11/1025	59	11/11/1025
60	11/11/1025	60	11/11/1025

5290 numaralı Tedkik-i Mesahif-i Şerife ve Müellifat-ı Şeriyeye Dairesi Evamir Defteri

EK 2-A

5294 numaralı Mektubi Kaleminden Tedkik-i Mesahif-i Şerife ve Müellefat-ı Şeriyeye Dairesine Gönderilen Evamir, Tamim, Tezakir Defteri

EK 2-B

۱
 ۱۲۰۴
 ۱۲۰۴
 ۱۲۰۴

اینتی باده :
 مصارف محاکمه و اعلام حربی دعواته مختصره جنبه طرفه عاده در سؤقد که در حاکمیت بر قسمنده مدعی علیه مختصره جنبه یعنی تقدیرده
 مصارف محاکمه و خرج اعلامه محکوم به مقداری مدعی علیه تحویل اولور ما عدا سی مدعی به رایج اولور

اینتی باده :
 محکمه شرعیه در وقوع بولنه دعواته اجابت ایشیا نرخصده محاکمه غیایه بیا بر اولور و صادر اولور اعلام غیایه عیینه تاریخ بنیندن اعتبار اولور
 طرفه محکمی در سؤقد محاکمه به اسباب نفخ و جرمی شتوی سسته عاقبت اولور حق صورتیله اعتراض می حکم اولور بدور یوم تبلیغ داخل حساب اولور
 استنبوطه معتبره محکمی بولنه یعنی محکمی اعلامه ایست محاکمه به سسته ای مسافه نک بمراتی ساعی ایست بر کونه ضم اولور

در سؤقد باده :
 مدته طرفه در رایسده اعتراض رضاعی رد اولور حق اعلام غیایه کرک بوصورنده و کرک مدته طرفه و ریویره معتبره دعوته عدم جاتی و یا
 در میان اولورکی فقط عدم و رد و یا عدم ثبوت عاده و جاتی گنی البیر و لزوم تقیدی نظریه مقتضی اعلامی شکنده باز نیور

اینتی باده :
 و جاتی بولنه در رایسده و یا غیایه با صادر اولور با دو ساقه سکینه و جاتی حالی اکتساب ایلمنه اعلامات و حجج شرعیه تاریخ تبلیغیه بر ایست
 جینی اولور بولور بویا بدیهه کاسته محکمی در سؤقد محاکمه یا عطا اولور جینی کی طوغز برین طوغزی برین شتو خانه عالی بده تقدیم اولور سؤقد که
 قابل اعتراض اولور حق صدور رایسده اعلام محیره بیک نظریه محکمی شکسته عمل معین طرفه عیینه اعتراض قوع بولنه ایست اولور بقنده دارنده و جاتی
 بولنه لازم کلیه

اینتی باده :
 بستی باده و جهله تیزی سسته عا اولور اعلامات و و نانی شرعیه صورتیله بار بصره مدعی و اعلام و و نانه محکمی اعلامات و و نانه صدق صورتی
 برابر اولور یعنی عاده قاضی طرفه طوغز برین طوغزی برین شتو خانه عالی به مسافه کانه بر بیر

اینتی باده :
 اعلامات و و نانی شرعیه قاضی به و حکمیه مخصوص مهر ایستیم ایست که مدعی معتبره در

سکنتی باده :
 اعلامات و و نانی شرعیه محکمی حق تیزی عیینه صادر اولور طرفه عاده در لینه صادر اولور جانبیک حق تیزی بولور
 طوغز بستی باده :

استنبوطه مواد نقدیه تاریخ نشره از اعتبار امر عبیر

استنبوطه نامه تک موقع مرعیه و ضمنی دفعات دولت عطا و سستی اراده ایلمد

نالی نظری بخیر نظری عدلیه نظری دانیله نظری حربیه نظری سنی اسلام و و قاضیه بایسته نظری صدق نظریه خارجیه نظری
 جاوید جمالیات ابراهیم بک طاعت امور
 بولور نظری خرقه در
 اصول اعلامه عیینه و نانی تصانیف اولور و نانی اولور
 بولور نظریه سسته و نانی تصانیف اولور و نانی اولور
 بولور نظریه سسته و نانی تصانیف اولور و نانی اولور

تجاره زلفه نظری مسافه نظری امر نسکی
 نافع نظری سیاحت البسته
 سوری دولت رئیس خلیل

محمد رشاد
 محمد سعید

بسته و نانی تصانیف اولور و نانی اولور
 بولور نظریه سسته و نانی تصانیف اولور و نانی اولور
 بولور نظریه سسته و نانی تصانیف اولور و نانی اولور

5294 numaralı Mektubi Kaleminden Tedkik-i Mesahif-i Şerife ve Müellifat-ı Şeriyeye Dairesine Gönderilen Evamir, Tamim, Tezakir Defteri

EK 2-C

باسمہ تعالیٰ
مجلس تفتیح صحاح
و مؤلفات شرعیہ

بروت دولت علیہ السلام مع مشہور کتبہ قدس
کتابت شد تاریخ ۱۸۰۵ ہجری
۱۸۰۵ ہجری کا دارالعلوم
صورتید۔

بروت شیخ باقر مراد اس وقت پرتغالیہ میں ایک سیکر ایمر تھے اور ان کی
تہذیب ایمان و عقیدت اور ایمان کی قوت سے ان کی ہر چیز میں سنو
انت رہنے میں وہ ایک عظیم اور بڑی بڑی بڑی اور بڑی بڑی اور بڑی بڑی
کوتہ اور مرقوم ہیں اور ان کی مرقوم ہیں اور ان کی مرقوم ہیں اور ان کی
اور ان کی مرقوم ہیں اور ان کی مرقوم ہیں اور ان کی مرقوم ہیں اور ان کی
ہجرت میں وہ ایک عظیم اور بڑی بڑی بڑی اور بڑی بڑی اور بڑی بڑی
اصحابی حادریہ ہیں اور ان کی مرقوم ہیں اور ان کی مرقوم ہیں اور ان کی
ترتیب میں ان کی مرقوم ہیں اور ان کی مرقوم ہیں اور ان کی مرقوم ہیں اور ان کی

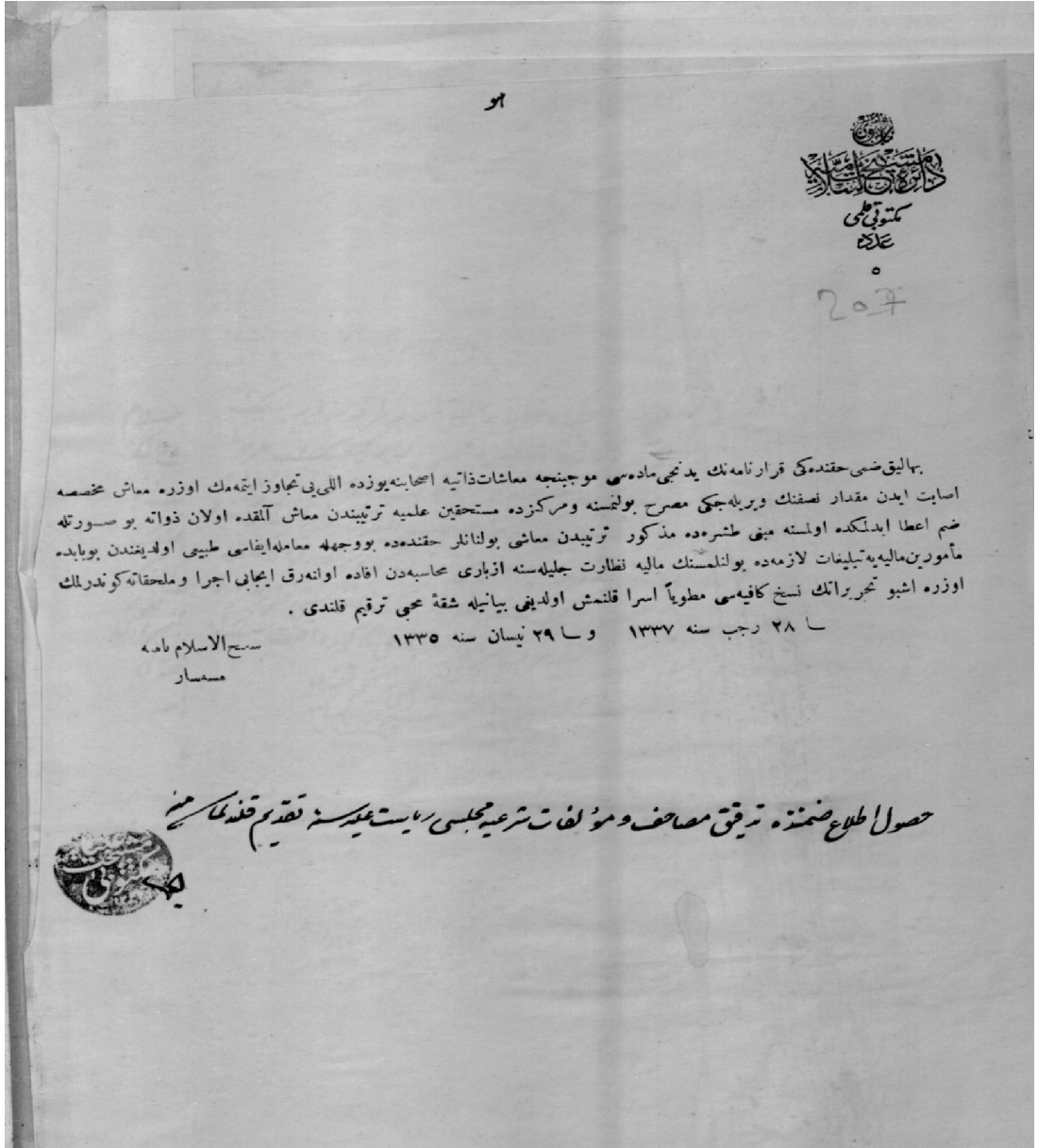
۱۷۱۸

اصول سے بقدر

دالی لکھنؤ

5294 numaralı Mektubi Kaleminden Tedkik-i Mesahif-i Şerife ve Müellifat-ı Şerīyye Dairesine Gönderilen Evamir, Tamim, Tezakir Defteri

EK 2-D

5294 numaralı Mektubi Kaleminden Tedkik-i Mesahif-i Şerife ve Müellefat-ı Şeriyeye Dairesine Gönderilen Evamir, Tamim, Tezakhir Defteri

EK 3

Sayfa No.		Müfrülüğü kitaplığındaki					
Kayıt No.	Kitabın Adı	Müellif ve Mütercim Adı	Dil	Adedi	Kaçınclı Cildi	Basıldığı Yer ve Tarih	Şekil, Resim, Levha Plân, Harita, v.s.
25	Tayfur-i Secavend	Hasan b. Abdulkadir	Ar.	1			
26	Kaside-i Bürde	-	"	1			
27	Tayfur-i Semerkandi	Muhammed Arif	"	1			
28	Bakır-ül-Meâni	Muhammed İbn-i Ahmed el-Avfi	"	1			
29	Rehber-i Usul-i Hatt-i Osmani	Şevki	"	1			
30	Mushaf-ı Şerif Tasdik ve Seri Numarası Defteri	-	Türkçe	1		(1946-1964)	
31	Tetkiki Mesahif ve Mâellefat-ı Şerifiye Meclisinin Kurar Defteri	-	"	1		(303 sahife)	
32	1309-1327 Yıllarına Âit Toplantı Kurar Defteri	-	"	1			
33	Esâmi-ül Kurra-i Kirâm-ı Mübeyyen Defteri.	-	"	1		H.1291	
34	Musavver Mirâi-ül-kurrü-Zavât-ül-ğuzâi Defteri.	-	"	1		H.1341	
35	Mushaf-ı Şerif	-	Ar.	1		Ürdün-1983	

DİB Mushafları İnceleme Kurulu Bünyesindeki Katalog Defterinde Meclis'e ait künye kayıtları

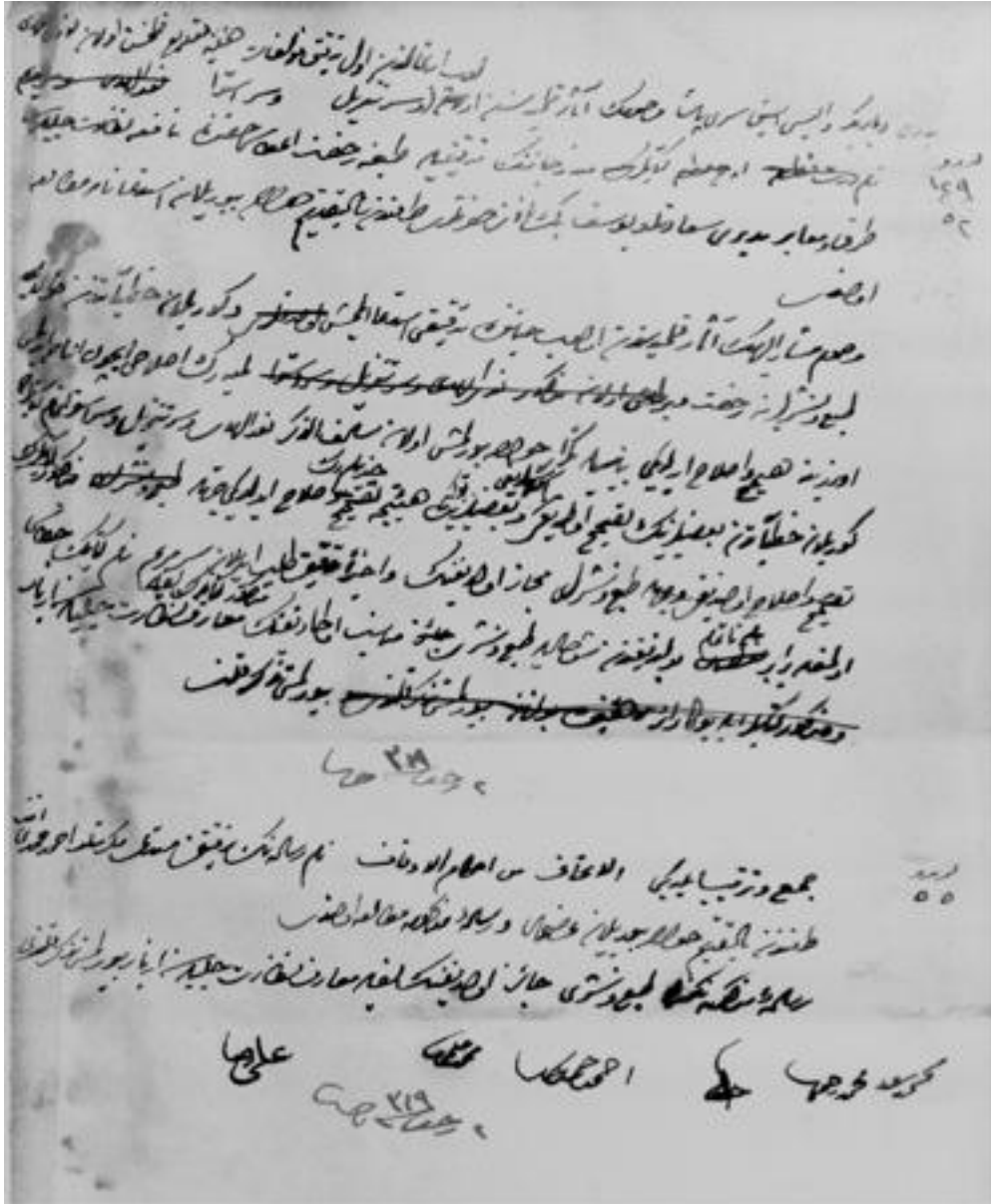
OSMANLI MATBUAT TARİHİNİN KAYNAĞI OLARAK MEŞİHAT ARŞİVİ

EK 4

مطبوعات عثمانیہ کی فہرست						
نمبر	عنوان	موضوع	محلہ	تاریخ	ملاحظات	تعداد
۱	...	...	...	...	...	...
۲	...	...	...	...	...	...
۳	...	...	...	...	...	...
۴	...	...	...	...	...	...
۵	...	...	...	...	...	...
۶	...	...	...	...	...	...
۷	...	...	...	...	...	...
۸	...	...	...	...	...	...
۹	...	...	...	...	...	...
۱۰	...	...	...	...	...	...
۱۱	...	...	...	...	...	...
۱۲	...	...	...	...	...	...
۱۳	...	...	...	...	...	...
۱۴	...	...	...	...	...	...
۱۵	...	...	...	...	...	...
۱۶	...	...	...	...	...	...
۱۷	...	...	...	...	...	...
۱۸	...	...	...	...	...	...
۱۹	...	...	...	...	...	...
۲۰	...	...	...	...	...	...
۲۱	...	...	...	...	...	...
۲۲	...	...	...	...	...	...
۲۳	...	...	...	...	...	...
۲۴	...	...	...	...	...	...
۲۵	...	...	...	...	...	...
۲۶	...	...	...	...	...	...

5291 numaralı Matbaalar Nizamnamesi Gereğince Matbaalar Tarafından Tedkik-i Mesahif-i Şerife ve Müellefat-ı Şeriyeye Gönderilen Risale ve Kitapların Kaydına Mahsus Defter

EK 5

1785 numaralı Teddik-i Müellefat Müzekkire ve Teddik-i Mesahif-i Şerife Kayıt Defteri